

Analyse

Na 'Raqqa'

Marianne van Leeuwen

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van recente ontwikkelingen in en rond Syrië: het einde van het kalifaat, de verzwakking van de oppositie tegen het bewind van Bashir al Assad, en de diplomatieke manoeuvres van president Poetin. Deze ontwikkelingen roepen vragen op. Is de rol van Islamitische Staat (IS) uitgespeeld nu het kalifaat nagenoeg is weggevaagd? Wat is de toekomst van 'bevrijd' Syrië, en wie maken dat uit? Wat zijn meer in het algemeen realistische geopolitieke verwachtingen voor de regio? In het korte bestek van dit artikel blijft veel belangrijks onbesproken, in het bijzonder ook de aangerichte humanitaire catastrofe.

Opkomst en ondergang van Islamitische Staat

Vanaf de zomer van 2014 maakte het kalifaat van Islamitische Staat een snelle groei door, mede door de toevloed van jihadistische sympathisanten uit alle delen van de wereld. Op zijn hoogtepunt besloeg het grote stukken grondgebied in het noorden en midden van Irak en in het oosten en noorden van Syrië, gebieden waar het officiële staatsgezag zich onvoldoende deed gelden. Na drie jaar¹ strijd is het teruggebracht tot een strook woestijn op de grens tussen Syrië en Irak, en wat dorpjes langs de Eufraat. In Irak heeft het regeringsleger, opgeleid en materieel gesteund door de Verenigde Staten en hun coalitiegenoten, het jihadistienrijk nagenoeg van de kaart geveegd. In augustus 2017 moesten de IS-troepen hun Iraakse 'hoofdstad' Mosul opgeven. In oktober ontruimde IS na moordende strijd ook zijn Syrische 'hoofdstad', Raqqa. Daarmee lijkt de ondergang van het kalifaat bezegeld.

IS' nederlaag in Syrië is bewerkstelligd door een zeer gemêleerd gezelschap tegenstanders. Het officiële Syrische leger bevocht IS in het breder kader van zijn strijd met opstandelingen tegen het bewind van Assad. Ook Assads grootste sponsor, Rusland, gaf hogere prioriteit aan het bestrijden van rebellen dan aan het verslaan van IS. Rusland voorzag het Syrische leger rijkelijk van wapens. Zelf voerde het ter ondersteuning van Syrische grondacties tegen rebellen en tegen IS vooral luchtbombardementen uit. De Verenigde Staten en hun coalitiegenoten hadden het daarentegen specifiek op IS en andere jihadistische strijdgroepen gemunt in het kader van de strijd tegen internationaal jihadistisch terrorisme, niet op de opstandelingen tegen het regime in den brede. Ook de Verenigde Staten voorzagen hun lokale bondgenoten van wapens en training, en bombardeerden IS-stellingen ter ondersteuning van grondacties door lokale strijdgroepen.

Van de uiteenlopende milities die in Syrië vochten tegen IS, waren de door de Amerikanen gesteunde Syrische Koerden verreweg het meest doeltreffend. Hun drijfveer was het veiligstellen van het grondgebied in het noorden van het land waar zij een autonome regio willen verwerkelijken. IS' expansiedrift bedreigde die ambitie minstens zozeer als het Damascener bewind. Hoewel de uiteenlopende strijdende partijen hun acties doorgaans slecht coördineerden en elkaar zelfs bij gelegenheid bestookten — ook de VS en Rusland

vermeden een paar keer slechts op het nippertje een rechtstreeks treffen — werd de overmacht aan vuurkracht de verdedigers van het kalifaat uiteindelijk te veel.

IS na het kalifaat

IS' spookstatelijke fase in Irak en Syrië is voorbij. Tienduizenden kalifaatstrijders zijn gesneuveld, velen zijn op de vlucht en de aanwas van nieuwe soldaten is opgedroogd. IS' ideologie is echter de afgelopen jaren mondiaal aantrekkelijk gebleken en het valt te betwijfelen of zijn nederlaag op het slagveld de aantrekkingskracht van zijn boodschap teniet zal doen. Vrij algemeen wordt verondersteld dat onder zijn uitgedunde gelederen het jihadistische vuur nog brandt. Binnen de regio zaaien inheemse IS-leden nog regelmatig verderf. Buiten de regio zijn dit jaar uit naam van IS aanslagen gepleegd van Siberië tot Egypte, van Afghanistan tot Iran. Het risico dat gedreven eenlingen in Europa en de Verenigde Staten aanslagen plegen blijft reëel — al moet de concrete slagkracht van deze amateurs niet worden overschat. Veelbesproken is daarnaast het gevaar dat geharde buitenlandse jihadgangers na de val van het kalifaat buiten het Midden-Oosten aan de slag zullen gaan, al dan niet in hun land van herkomst. Syrische en Iraakse IS-strijders kunnen die route naar buiten trouwens volgen. Het is een bron van zorg in Europese landen. Ook in Nederland blijft mede vanwege deze risico's het terrorismedreigingsniveau voor de komende tijd ongewijzigd.

Het is daarnaast zeker niet uitgesloten dat IS-getrouwen een herrijzenis van het kalifaat zullen nastreven in een van de gebieden zonder effectief staatsgezag waarvan er in het Midden-Oosten en Noord-Afrika nogal wat te vinden zijn. Bijvoorbeeld in uithoeken van Libië of de Sinaiwoestijn — beide extra aantrekkelijk vanwege de potentiële kans op illegaal te regelen olie-inkomsten, maar wel verstoken van grote steden. Israël en Egypte maken zich hoe dan ook met reden zorgen over toenemend jihadisme in de Sinai. Ook buiten het Midden-Oosten zijn er misschien opties voor kalifaatvestiging. IS is opgedoken op de Filipijnen en in Thailand en ook in Centraal-Azië en Indonesië vindt de organisatie aanhang.

Een ruïneuze burgeroorlog in Syrië

Al vanaf 2011, enkele jaren vóór de opkomst van IS, woedde in Syrië een complexe burgeroorlog. De strijd begon toen de Syrische machthebbers probeerden met geweld een breed gedragen volksopstand te onderdrukken. De gewelddadigheden escaleerden en vertakten zich. Het officiële Syrische leger zag zich geconfronteerd met een ideologisch geschakeerde reeks tegenstrevers van wisselend militair gewicht, van seculiere democraten tot radicale soennieten en Koerden. De rebellen raakten regelmatig ook onderling slaags. Al deze lokale spelers, het officiële leger inclusief, leunden in sterke mate op hulp van buiten. Die steun, bijvoorbeeld in de vorm van vernietigende luchtbombardementen, heeft dan IS wel op de knieën helpen brengen maar ook in hoge mate bijgedragen aan de duur van het conflict en de aangerichte destructie. De Syrische bevolking heeft de zwaarste klappen opvangen. Het toegebrachte menselijk leed en de materiële ontredde zijn enorm.²

Regionale bemoeienis

Iran

Iran ontpopte zich als regionale steun van het Assad-bewind. Net als Damascus stond Teheran huiverig tegenover de vrijheidsdrang van de Arabische Lente — ook daar vonden demonstraties plaats voor politieke verandering. Het bondgenootschap berustte verder op een, weliswaar smalle, ideële sympathie. Het Syrische bewind is seculier in tegenstelling tot het theocratische Iran, maar Assad hoort wel tot een aan de sjiitische islam ontleende geloofsgroep, de Alawieten, een minderheid in Syrië. Daarbij kwam dat de overwegend soennitische rebellengroepen gesteund werden door Irans regionale soennitische rivalen, in het bijzonder Saoedi-Arabië. Teheran beschouwde ook het radicaal soennitische IS als vijand. Het coördineerde zijn inmenging in Syrië met de sjiitische Hezbollah-beweging, zijn bondgenoot in Libanon. Hezbollah-milities leverden aanzienlijke grondsteun aan het officiële Syrische leger, naast sjiitische strijders uit Irak, Afghanistan en Iran zelf.

Door zijn bemoeienis met het conflict kon Teheran zijn invloed in het Arabische Midden-Oosten vergroten ten nadele van zijn Arabische concurrenten en de Verenigde Staten. Het had sinds de val van Saddam Hoessein in 2003 zijn invloed in Irak al kunnen versterken, en kon nu via steviger houvast in Syrië een sjiitische oost-west verbinding maken tot in Libanon. In Syrië verwierf Iran naar verluidt vaste militaire pleisterplaatsen en havenfaciliteiten aan de Middellandse Zee. Het zou ook het beheer over de Syrische olie- en gasvelden in Deir ez-Zor hebben overgenomen.

Arabische staten

Ook opstandelingengroepen kregen steun vanuit de regio. Heel wat Arabische sponsors traden toe tot de door de Verenigde Staten gecoördineerde coalitie. Omvang en aard van de hulp verschilden sterk, van bombardement tot lippendienst. Ze wensten allen vernietiging van het IS-kalifaat, en Riyad in het bijzonder wilde ook Irans toenemende invloed tegengaan. Als meest actieve en rijkste speler zorgde Saoedi-Arabië voor ruime wapenleveranties, militaire training, en luchtbombardementen op IS-stellingen. Arabische staten verschaften ook humanitaire hulp, meestal via de VN, terwijl Jordanië en Libanon, in tegenstelling tot Saoedi-Arabië en de Golfstaten trouwens, veel vluchtelingen opvingen. Dat de rebellen het ondanks hun onderlinge verdeeldheid zo lang hebben kunnen volhouden is vooral aan deze gemêleerde Arabische steun te danken.

Turkije

Turkije stond, als niet-Arabische soennitische regionale mogendheid en als buurland van Syrië, voor moeilijke keuzes ten aanzien van de burgeroorlog aan zijn zuidgrens. Afzijdigheid was geen optie, al was het maar vanwege de grote toestroom aan vluchtelingen uit oorlogsgebied. Erdogan heeft de afgelopen jaren gebalanceerd tussen behartiging van moeilijk verenigbare maar wel zwaarwegende Turkse belangen. Aanvankelijk koos Ankara vooral partij voor de Syrische rebellen. Het trainde en bewapende opstandelingen, ook radicaal-islamitische. Het kwam herhaaldelijk tot een treffen met de Syrische luchtmacht. Met de opkomst van IS en het oprukken van het kalifaat in het Koerdische gebied langs de Turkse grens verschoven de Turkse prioriteiten. Ankara's grootste kopzorg werd nu dat zich in de strijd tegen IS een doeltreffend Koerdisch leger ontwikkelde. Het had geen sympathie voor IS maar nog minder voor Koerdisch onafhankelijkheidsstreven. Het Turkse leger trad zelfs op tegen de Syrisch-Koerdische strijdkrachten, wat Ankara op gespannen voet bracht

met NAVO-bondgenoot Washington, dat de Koerden als meest effectieve strijdgroep tegen IS juist ondersteunde.

Israël

Israël is beducht voor de groei van Irans invloed in Syrië en Libanon. Die groei betekent immers het oprukken naar zijn landsgrenzen van een vijandige staat met verondersteld toekomstig nucleair potentieel. Officieel heeft het zich afzijdig gehouden van de burgeroorlog in Syrië, maar het bombardeerde er wel, ter bescherming van het eigen land, een chemische wapenfabriek, Hezbollah-wapentransporten, en de Iraanse luchtmacht-faciliteiten nabij Damascus.

Geopolitieke inmenging: Rusland en de Verenigde Staten

Rusland

Rusland mengde zich vanaf september 2015 op verzoek van Bashir al Assad in de strijd. Het wilde voorkomen dat de Verenigde Staten en hun bondgenoten, net zoals zij dat in Libië hadden geprobeerd in 2011, in Syrië *regime change* in hun voordeel zouden bereiken. Moskou was ook bang voor uitstraling van het jihadistisch enthousiasme naar de islamitische zuidflank van de Russische Federatie. Maar zijn intenties waren ook offensief. Het wilde via steun aan de Syrische regering zijn invloed in de regio vergroten en zijn positie als mondiale grote mogendheid tegenover de Verenigde Staten herbevestigen, in een comeback na de val van de Sovjet-Unie.

Rusland leverde daarom wapens aan Syrië en zette de eigen luchtmacht in, tegen IS maar nog meer tegen de Syrische opstandelingengroeperingen. Deze steun heeft het regime van Assad vanuit een precaire situatie weer overeind geholpen. In ruil voor zijn steun heeft Rusland van Damascus permanente rechten gekregen op het gebruik van de vliegbasis in Khmeimim en toestemming om de aanlegkade in de haven van Tartoes uit te bouwen tot een vlootbasis, waarmee het zijn permanente militaire presentie in het Middellandse Zeegebied zeker stelt.

Verenigde Staten

De Verenigde Staten hebben zich na de slechte ervaringen met *boots on the ground* in Afghanistan en Irak en sinds het debacle van de westerse inmenging in Libië in 2011 zo terughoudend mogelijk opgesteld tegenover optreden met grondtroepen in het Midden-Oosten, daarin breed gesteund door de Amerikaanse bevolking. In 2012 waarschuwde president Obama wel dat hij militair zou interveniëren als het Syrische bewind chemische wapens zou inzetten. In augustus 2013 vonden toch raketaanvallen met sarin plaats, vrijwel zeker uitgevoerd door het Syrische leger. Obama wachtte nog op instemming met ingrijpen van het onwillige Congres, toen de Russische leider Poetin erin slaagde Assad tot internationaal gecontroleerde uitlevering van zijn chemische wapens te bewegen. Het Syrische bewind was gezwicht voor een combinatie van dreigend Amerikaans geweld en Russische diplomatie. De eer ging naar Moskou.³

Pas toen IS zich in augustus 2014 tijdens zijn zegetocht door Irak massaal vergreep aan de Jezidi-bevolkingsgroep, zetten de Amerikanen hun luchtmacht in, eerst vooral voor humanitaire missies maar al snel ook voor aanvallen op IS.

Vervolgens raakten de Verenigde Staten, samen met NAVO-bondgenoten, alsnog intensief betrokken bij de strijd tegen IS in Irak en Syrië. Naast luchtaanvallen verzorgden zij ook training en bewapening van medestrijders op de grond. Ze waren hierdoor doorslaggevend bij de nederlaag van IS in Irak en droegen ook substantieel bij aan de val van het kalifaat in Syrië.

Vredesonderhandelingen en geopolitiek

Diplomatiek voortouw voor Poetin

De afgelopen jaren mislukten internationale diplomatieke pogingen om de Syrische burgeroorlog te beëindigen. De uitschakeling van het kalifaat en de verzwakking van de Syrische rebellenbeweging waren in november 2017 voor de Russische president Poetin aanleiding een nieuwe poging te wagen.

Eind november 2017 hield hij in Sotsji voorbesprekingen met president Assad en daarna met zijn beoogde regionale secondanten, de leiders van Iran en Turkije. Tussen de bedrijven door hield hij president Trump telefonisch op de hoogte. Beide presidenten vinden dat onderhandelingen onder VN-auspiciën moeten worden afgerond, maar Poetin wil wel graag voorkoken. Hij heeft daartoe alle Syrische betrokkenen uitgenodigd voor een zogeheten congres in Rusland over een nieuwe staatsstructuur voor Syrië, geschraagd door een nieuwe grondwet en verkiezingen onder toezicht van de Verenigde Naties. Deze bijeenkomst zal waarschijnlijk pas op zijn vroegst volgend voorjaar plaatsvinden. Een eerste vooroverleg bij de VN in Genève in november leidde tot niets omdat sommige rebellen geen enkele onderhandelingsrol voor Assad aanvaardden. De officiële Syrische delegatie bleef daarom weg.

De nieuwe Amerikaanse regering lijkt niet happig op een hoofdrol in onderhandelingen ter beëindiging van de Syrische burgeroorlog. President Trump, veel minder argwanend jegens Moskou dan zijn voorgangers, gunt de Russen kennelijk die rol, als IS maar 'verpletterd' blijft en Iran niet te veel opdringt. En als de onderhandelingen mislukken, krijgt Moskou de schuld, niet Washington.

Saoedi-Arabië verenigt de Syrische oppositie

De Syrische oppositiegroepen verenigden zich in november 2017 op aandringen van de nieuwe politieke leiding van Saoedi-Arabië, dat vooral Iran diplomatiek de pas wil afsnijden, in één delegatie. Als zij erin slagen gemeenschappelijke eisen te formuleren, staan ze sterker. De eerste, voorspelbare, onenigheid binnen de oppositie deed zich echter al voor, over de vraag of president Assad moet worden uitgesloten van verkiezingen, of zoals gezegd al meteen van onderhandelingen? Ook over andere thema's, zoals de plaats van godsdienst in het staatsbestel, ligt tweedracht voor de hand. Te bedenken valt dat de Syrische rebellen op dit moment wel moegestreden zijn, maar niet ontwapend en niet echt verslagen. Saoedi-Arabië kan hen blijven steunen.

Assad aan leiband, de Koerden op achterstand

Moskou en Teheran zullen Assads val willen voorkomen, en Turkije zal zich waarschijnlijk niet (meer) verzetten wanneer Assad aanblijft. Het onder eigen bevolking diep gewantrouwde Syrische bewind zal politieke en militaire steun van buiten blijven behoeven en het zal zich daarom veel gelegen moeten laten liggen aan de wensen van Rusland, Iran en Turkije.

Turkije en Iran hebben net als Syrië (en Irak) belang bij het intomen van Koerdische ambities. De Koerdische kansen worden verder verzwakt doordat president Trump hen niet langer wil bewapenen nu de strijd tegen IS gestreden is. Hij heeft de Koerden niet meer nodig, en wil de gespannen verhouding met Turkije weer versoepelen en de onderhandelingen een kans geven.

Conclusie: twee geopolitieke driehoeken

De val van Raqqa betekent het einde van het IS-kalifaat in Syrië en Irak maar IS en zijn gedachtengoed zijn nog lang geen verleden tijd. Het is, integendeel, aannemelijk dat terrorisme van zijn hand of ten minste uit zijn naam voor onbepaalde tijd zal voortduren. Zelfs een herleving van het kalifaat op een nieuwe locatie is niet uitgesloten.

De toekomst van 'bevrijd' Syrië is onduidelijk maar er tekenen zich wat contouren af — ook los van het welslagen van onderhandelingen. Herstel van de oude statelijke grenzen lijkt waarschijnlijk. Het Damascener bewind vindt buitengewoon weinig steun onder de Syrische bevolking maar kan met hulp uit Moskou en Teheran overleven. Het zal zich moeten voegen in beperking van zijn politieke handelingsvrijheid, vooral in extern beleid. Moskou eist handhaving van zijn nieuw verworven militaire steunpunten. Voor Iran geldt hetzelfde. Vooral aan dat laatste kleven hachelijke aspecten. Israël zal niet lijdelijk afwachten hoe nauwere militaire samenwerking tussen Iran en Hezbollah zijn veiligheid gaat bedreigen. Het is voorstelbaar dat hier de kiem is geplant voor een nieuw regionaal conflict. Ook een al dan niet doelbewuste rechtstreekse confrontatie tussen Saoedi-Arabië, onder verjongd en assertief bewind, en Iran, valt trouwens niet uit te sluiten.

De Koerden, de belangrijkste lokale militaire tegenstanders van Assad, komen bekaaid uit de strijd. De regionale mogendheden gunnen hun geen onafhankelijkheid, en van hun Amerikaanse bondgenoten hoeven ze weinig meer te verwachten, mochten de militair geharde Koerden hun 'buit' alsnog door opstand proberen op te eisen. Dat zou ook een opbloei van gewelddadige activiteiten in Turkije en Irak kunnen betekenen.

Er zijn weinig tekenen dat de regering-Trump zich bekommert om de politieke toekomst van Syrië. Wel wil de VS voorkomen dat een regionaal versterkt Iran en Israël de spanning verder opvoeren. Die eventualiteit lijken de Amerikanen al in te bouwen in hun kersverse 'vredesplan' voor het Palestijnse vraagstuk, waarbij ze naar verluidt inzetten op nauwe samenwerking tussen Israël en Saoedi-Arabië.

Zo tekenen zich in de regio twee geopolitieke driehoeken af, met Rusland, Iran en Syrië aan de ene kant en de Verenigde Staten, Israël en Saoedi-Arabië aan de andere. Turkije zou zich traditioneel meer thuis hebben gevoeld in het tweede gezelschap, maar lijkt nu naar het eerste te neigen. Wellicht kan Ankara een brugfunctie vervullen?

Marianne van Leeuwen is emeritus hoogleraar, gespecialiseerd in de trans-Atlantische betrekkingen en het Midden-Oosten.

¹ Dit artikel werd begin december 2017 afgerond.

² Zie bijvoorbeeld voor de cijfers voor maart-oktober in 2017:

<https://airwars.org/news/international-airstrikes-and-civilian-casualty-claims-in-iraq-and-syria-october-2017/>.

³ Voor een gedetailleerder relaas van een rechtstreeks betrokkene zie Derek Chollett, 'Obama's Red Line revisited', in: *Politico*, 19 juli 2016.